

Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre

Süheyl SÂBÂN*

Çev.: Hüseyin GÜNEŞ**

Giriş

İslam Medeniyeti asaletini hala korumaya devam eden çok sayıda İslam şehri ve kültür merkezi vardır. Bunlar, sadece imar alanındaki eserleriyle veya temelini İslam'ın şekillendirdiği gelenek ve görenekleriyle değil, aynı zamanda birçok lügavî ıstılahı günümüze taşımak suretiyle varlıklarını sürdürüyorlar.

Türkiye'nin Güneydoğu'sunda yer alan Cizre, belki de bu İslam kültür merkezlerinin en önemlilerinden biridir. Onu yöredeki diğer şehirlerden ayıran özellik, geçmişte bölgeye medeniyet ve kültür başkentliği yapmış olmasıdır. Zira o ilmin kalesi, kültürün menbâ ve bölgeye yön veren siyasî yönetim merkezi idi.

Cizre'nin Coğrafi Konumu

Cizre, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve Suriye sınırında yer almaktadır. Doğu tarafından 45 km uzaklıktaki Irak'ın Zaho kentiyle; kuzey tarafından Kur'an-ı Kerim'de (Hud: 44) sözü edilen ve Nuh'un gemisinin üzerine oturduğu Cudi dağı ile ismi "Şehr-i Nuh"tan türeme olan Şırnak şehri ile sınırdır. Batı tarafından Türkçe "İdil" olarak adlandırılan Hazah şehri; güneyden ise Suriye ve Nusaybin ile sınırdır. Nusaybin, Selmân-ı Farisî'nin hikâyesinde ismi geçen ve Suriye'nin Kamışlı şehriyle komşu olan, Cizre'ye 90 km uzaklıkta bulunan bir şehirdir.

Şehrin İsmi

Vakidî, Cizre (Ceziretu İbn Ömer)'yi kuran kişinin, Musul'a bağlı şehir merkezlerinden (a'mâl) Burkaid'li Abdülaziz b. Ömer adında bir adam olduğunu ve şehrin onun ismiyle anıldığını ifade etmektedir.¹ Çağdaş bir araştırmacı ise şehrin, Hasan b. Ömer et-Tağlibî tarafından hicrî III. asrın ortalarında kurulduğunu söylemektedir.²

* Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye; "Ceziretu İbn Ömer fi't-Tarih ve'l-Hadâre", *Mecelletü'l-Faysal*, yıl: 2001, sayı: 293, ss. 44-57.

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi
huseyingunes072@hotmail.com

1 Muhammed b. Ömer el-Vakidî, *Târîhu Fütûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyârı Bekir ve'l-Irak*, thk. A. İyaz Hurfûş, Dârü'l-Yeşâir, Dimaşk 1417, s. 235.

2 İsmail Yiğit, "Kuruluşundan Mervaniler Dönemine Kadar Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, 8-10 Mayıs 1998, s. 57.

“el-Cezire” kelimesi ise şehrin bir tarafı hariç her yönden Dicle nehri ile kuşatılmış olması ve bunun neticesinde hilal şeklinde bir adanın meydana gelmiş olması,³ ardından kara ile bağlantılı olan tarafın kazılıp buradan suyun akılması suretiyle her tarafı sularla çevrili bir adaya (cezire) dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.⁴ İşte bundan dolayı İslam hâkimiyeti döneminde buraya “el-Cezire” ismi verilmiş; Türkiye Cumhuriyeti dönemi ile birlikte de “Cizre” olarak adlandırılmıştır. Bu satırların yazarı, küçüklüğünde, özellikle kışın ve bahar mevsiminin başlarında Dicle sularının taşıdığı dönemlerde şehrin bu bariz durumuna şahitlik etmiş biridir. Öyle ki sular, şehri kuşatır ve oradan dışarı çıkmak imkânsız hale gelirdi. Tek çıkış, beldenin güneyindeki eski köprü vasıtasıyla şehrin karşısında bulunan Suriye tarafına doğru yapılabilirdi. Bu köprü, birçok eski nakış ve kitabeyi barındırıyor. Eski ve yeni köprülerin inşasından önce şehrin kuzey tarafına çıkış, kayıklar ve sallar vasıtasıyla gerçekleşiyordu.

Coğrafi Önemi

Cizre, coğrafi açıdan tarihî öneme sahip bir şehirdir. Zira eskiden şehir, Irak ile Anadolu arasında nehir taşımacılığı itibarıyla ulaşım halkası konumundaydı. Bu taşımacılık işinde Cizre'nin önemli bir nehir limanı vardı. Hem Osmanlı döneminde hem de önceki dönemlerde, özellikle Dicle nehri kıyısında bulunan Musul ve Bağdat gibi şehirler başta olmak üzere, farklı mıntıkların erzak ihtiyacını karşılamak için gıda maddeleri onun sayesinde temin ediliyordu. Şehir, bu önemi günümüze dek korumaya devam etmektedir. Zira Irak'a giden tek karayolu ulaşımı, 1967 yılından beri, Dicle nehri üzerinde kurulu olan köprü vasıtasıyla sağlanmaktadır. Nitekim Irak tarafından karayoluyla hacca giden Türk hacçılar, Cizre'den geçiyorlardı. Bütün kara ulaşım araçları da bu köprü üzerinden geçmek suretiyle Cizre'ye uğramaktadır. Aynı şekilde burası Şırnak, Hakkâri ve Siirt gibi kuzeyde yer alan şehirlerin ulaşımını sağlamaktadır.

Tarihî Önemi

Konuyla ilgili nakledilen rivayetlere dayanarak görüş serdeden çok sayıda tarihçi ve ulemaya göre Cizre, Nuh (a.s.)'un çocukları tarafından inşa edilmiş olup,⁵ tufandan sonra kurulmuş olan ikinci şehirdir. Bunu destekleyen pek çok kanıt vardır. Nuh'un gemisine benzeyen ve günümüzde çoğunluğu varlığını sürdüren şehir surları, Nuh Peygamber'in burada medfûn olması ve kabrinin günümüze dek şehirde biliniyor olması, bunun birer delilidir; ayrıca şehrin kuzey doğusuna bakan Cudi dağı.

3 Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1986, 2/138.

4 Selahaddin el-Müncid, *A'lâmü'l-Târîh ve'l-Coğrafya inde'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-Cedîd, Beyrut 1398, s. 62. Cizre hakkında daha fazla bilgi için bk. Ziyaeddin İbnü'l-Esir, *Mukaddimetü Divâni Resâil*, thk. Hilal Naci, Camiatü'l-Mevsil Külliyyetü'l-Âdâb Nedvetü Ebnâ'l-Esir, Musul 1402.

5 Konuyla ilgili bk. Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, Cizre Kaymakamlığı, 8-10 Mayıs 1998.

Ömer b. Hattâb (r.a.)'ın hilafeti sırasında, hicrî 17 veya 18 (m. 638) yılında İyaz b. Ğanîm'in komutasında yörenin tamamı İslam hâkimiyeti altına girmiştir.⁶ Bölge, Emevî ve Abbasî hâkimiyetlerini de görmüştür. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, miladî 1057 yılında şehri kuşatma altına almış; fakat onu ele geçirememiştir. Selçuklular, ancak Sultan Melikşah zamanında 1085 yılında buna imkân buldular. Selahaddin Eyyübî'nin 579/1183 yılında Cezire bölgesine düzenlediği saldırıdan sonra şehir Eyyübilerin hâkimiyetini tanıdı. Kaynaklar, şehrin Eyyübî sultanı adına para basımına tanıklık ettiğini zikrederler.⁷ Burada emirliklerin kurulmaya başlaması, Zengiler döneminde 1200 yılında olmuştur. İlk emirlikler, Süleyman Bey'in ölümünden sonra üç oğlu arasında taksim edilen emirliğe dayanır ki bunlar 1627 yılına dek 427 sene boyunca varlığını sürdürmüştür. Ancak şehir, 1401 yılında Timur tarafından gerçekleştirilen ve beldenin yıkımıyla sonuçlanan büyük bir saldırıya maruz kalmıştır. Yine benzeri bir saldırı önce Safeviler, ardından da Uzun Hasan tarafından 1479 yılında gerçekleşmiş ve şehir bir süre onun hâkimiyeti altında kalmıştır. Nihayet Emir II. Şeref, 1508 yılında şehri akıncıların elinden almayı başarmış ve şehirde büyük bir imar hareketi başlatmıştır. Bunların başında Kırmızı Medrese inşası gelmektedir. 1627 yılında Osmanlılar, Cizre emirliğine el koymuş ve bunun neticesinde şehir, 1841 yılına dek Diyarbakır sancağına tabi olmuştur. Bu tarihten sonra ise idarî açıdan Musul vilayetine bağlanmıştır. Bu dönemde Emir Bedirhan bölgeden sorumluydu. Bedirhan, birbirlerinden ayrı hareket eden çok sayıdaki aşireti kendi liderliğinde topladıktan sonra 1847 yılında Osmanlı devletine karşı bir isyan başlattı.⁸ Osmanlı devleti, kendisini ele geçirenceye kadar onunla savaştı ve aile bireyleriyle birlikte onu İstanbul'a sürdü;⁹ ardından da Girit adasına gönderildi. Ondan sonra İzzettin Şir emir olarak buraya oturtuldu. Daha sonra da şehri idare etmek için Osmanlı devleti tarafından belirlenen ikişer kaymakam atanır oldu.

Seyyahların Kitaplarına Göre Cizre

Gezgin İbn Batûta Cizre hakkında şunları anlatmaktadır: “Ceziretu İbn Ömer'e indik. Orası büyük ve güzel bir şehirdir. Etrafı nehir yatağıyla çevrilidir. Onun için buraya cezire adı verilmiştir. Şehrin çoğu haraptır. Bununla birlikte güzel bir çarşısı ve sağlam işçiliğe sahip taş yapılı eski bir camisi vardır. Surları da taştan yapılmıştır. Halkı çok iyi, yabancılara muhabbetleri var. Oraya ilk indiğimiz gün, Allah (a.c.)'ın kitabında sözü edilen, Nuh (a.s.)'un gemsinin üzerine oturdu-

6 Muhammed b. Ömer el-Vakîdî, age, s. 5.

7 Metin Tuncel, “Adını Kuruluş Yerinden Alan Şehirlere Örnek: Cizre”, *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, 8-10 Mayıs 1998, s. 39.

8 Emir Bedirhan'ın Osmanlı devletine karşı başlattığı hareket, isyanın nasıl bastırıldığı ve aile bireyleriyle birlikte diğer yerlere nasıl sürüldükleri konusunda Osmanlı arşivlerinde fazlasıyla bilgi mevcuttur. Örnek olarak arşivdeki şu tasniflere bakılabilir: I-17298, G-17298, A-17298, H.H.; Ayrıca Bedirhan'ın Türklerle ilişkisi ve aralarındaki nüfuzu için bk. DH.SYS. 1/2-24, 2/24, 2/3, 53-58, 90, 1/4, 90-1/7, 100-4, 118-8.

9 Metin Tuncel, s. 50.

ğu Cudi dağına gördük. Cudi, yüksek ve uzunca bir dağdır.”¹⁰

Makdisî, Cizre’yi övmekte ve onu dünyadaki nezih beş İslam şehri arasında saymaktadır.¹¹ Ayrıca onun hakkında şöyle diyor: “Ceziretu İbn Ömer, büyük bir şehirdir. Üç tarafı sularla çevrilidir. Onunla Cudi dağı arasında Dicle nehri geçiyor. Burası güzel nezih bir yerdir. Yapıları taştandır. Dicle’nin doğu tarafı ise kışın bataklık oluyor.”¹² Yine Cizre’nin ticari ürünlerinden ceviz, badem, yağ, beygir ve soylu atları zikretmektedir.¹³

Hicri 1269 (m. 1853) yılında İstanbul’a giderken arkadaşlarıyla birlikte Cizre’ye uğradığını ifade eden Muhammed Şükrü el-Âlûsî: “Nihayet Ceziretu İbn Ömer’e ulaştık; orası hilal şeklinde bir beldedir.” diyerek şehri anlatmaktadır.¹⁴

Cizre’deki İlim Merkezleri ve Medreseler

İslam hâkimiyeti altına girdiğinden beri Cizre’de ilim halkaları birbirini takip etmiş ve İslam kültürü orada kök salmıştır. Öyle ki çevredeki bölgelerin öğrencileri için burası bir cazibe merkezi olmuştur. Günümüze kadar ulaşan eserler, Cizre’nin ilim tahsili yapılan çok sayıda medreseyi içinde barındırmış olduğunu göstermektedir: Kırmızı Medrese, Abdaliye Medresesi, Mecidiye Medresesi, Süleymaniye Medresesi ve Nizamülmülk’ün Cizre’de inşa ettiği Radviye Medresesi gibi.¹⁵ Bir de Cizre’deki camilerin çoğunda gerçekleşen ilim halkaları vardır. Buradaki eğitim faaliyeti, münferid ulemanın önünde diz çökmek suretiyle bütün şerî ilim dallarında, özellikle de Şafî mezhebini esas alan fıkıh, miras ilmi ile nahiv, sarf ve mecaz gibi alet ilimleri, hikmet ve mantık ilimi alanlarında yapıyordu.

Gerçekten ister İslamiyet’in ilk asırlarından olsun, isterse son asırlardakiler olsun Cizre’li âlimlerin hayat hikayelerine bakıldığında, şehrin ilim ve ulema ile dopdolu olduğu ve diğer bölgelerden gelen ilim talebelerin bir çoğu için buranın kaynak teşkil ettiği açıkça görülmektedir.

Şüphesiz şehrin, Zengiler döneminde şerî ilimlerin tahsil edildiği dört medreseyi barındırmış olması,¹⁶ onun ilim alanında kendisine bariz bir yer edindiğinin açık bir işaretidir. Bu vaziyet toplumda karşılığını bulmuştur. Nitekim halk, ilme hayranlığını dile getirmiş; bireysel veya toplumsal bir sorunun çözümü için ulemanın huzurunda edeple durmuş, çocuklarını Kur’ân-ı Kerîm okumaya ve onu hıfz etmeye teşvik etmiştir. Ancak son asırda İslam dünyasının başından geçen ha-

10 İbn Batûta, *Rihletu İbn Batûta*, Dârü Sâdır, Beyrut 1964, s. 236.

11 el-Makdisî, *Ahsenü’l-Tekâsım fî Ma’rifeti’l-Ekâlim*, Dârü İhyâi’l-Türâsî’l-Arabî, Beyrut 1408, s. 43.

12 el-Makdisî, age, s. 124.

13 el-Makdisî, age, s. 128.

14 Muhammed el-Âlûsî el-Hüseynî, *Kitâbü Ğarâibi’l-İğtirâb ve Nüzheti’l-Elbâb*, Matbaatü’ş-Şâbendir, Bağdat 1327, s. 66.

15 M. Halil Çiçek, “Yakın Dönemde Cizre Yöresi Medreseleri”, *Hiz. Nuh’tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, 8-10 Mayıs 1998, s. 126.

16 Metin Tuncel, s. 49.

diselerin doğurduğu şartlar nedeniyle bunlar inkıta uğramıştır.

Eğitimde takip edilen usul son derece meşakkatliydi. Yeni başlayan talebe, bütün alet ilimleri ve İslamî ihtisas ilimlerini barındıran belli sayıdaki silsile kitabını sırasıyla ve teke tek usulün gerektirdiği şekliyle ulemanın yanında okumaya devam ederdi. Eğitim, 15-20 sene sürebiliyordu. Talebe, bu süre içinde bir üstadın önünde kendi başına ders görürdü. Başka bir ifade ile; bir üstadın eliyle eğitimin yanı sıra metinlerin tamamını ezberleme ve bazen de onları şerh etmek için öz güven esastı. Talebe, hocasından dersini aldıktan sonra yandaki bir odaya geçer, aldığı konuyu kendi başına çalışmaya devam eder ve hatta ezberlerdi. O sırada başka bir öğrenci üstadın yanına girerdi. Bu şekilde hocanın günü bitene kadar sürüp giderdi. Talebe'ye, başka bir hocadan ders almak istediği zaman, seviyesinin belirlenmesi için yapılması gereken sınavlardan sonra geçiş yapma imkânı sağlanıyordu. Şunu söylemek gerekir ki ilim talebesi, medrese veya ders alacağı hocayı seçme konusunda özgürdü.¹⁷ Talebe, ders ve fetva verme yetkisini kendisine sağlayan ilmî icazeti elde etmesi için silsile halinde okutulan kitapları bitirinceye kadar okumaya devam ederdi.

En Meşhur Cizreli Âlimler

Hukuk, edebiyat ve teknik ilimler alanındaki ihtisas medreseleri aracılığıyla Cizre, İslam tarihi boyunca çok sayıda âlim çıkartmıştır. Tarih, onlardan bazısının üstünü örtmüş; bazısını da öne çıkarmıştır. Eserleri güvenilir temel kaynak olarak kabul gören ve Arap kültürünün pınarlarından sayılan üç İbnü'l-Esir kardeşler, bu şehre mensup olan isimleri şöhet bulmuş ve nam salmış önde gelen âlimlerindendirler.¹⁸ Hiçbir Arap araştırmacı, bunlara müracaat etmekten geri duramaz. Bunların dışındaki Cizreli âlimler de aynı şekilde Arap kütüphanelerini zenginleştirme konusunda faal olarak üzerlerine düşeni yapmışlardır. Bunların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Mecdüddin İbnü'l-Esir, el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybanî el-Cezerî (544-606/1149-1210). Ela aldığı şerî ihtisas ilimleri arasında Hadis-i Şef-i Nebeviye alanında önce çıkmış olan büyük âlim. En önemli eserleri: *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs, Câmiu'l-Usûl min Ehâdisi'r-Resûl, el-İnsâf fî'l-Cem' beyne'l-Keşf ve'l-Keşşâf, eş-Şâfi fî Cem'i Müsnedi's-Şâfi, el-Muhtâr fî Menâkibi'l-Ahyâr, Divânü'r-Resâil, Kitabü'l-Murassa' fî'l-Benîn ve'l-Benât ve'l-Âbâ' ve'l-Ümmehât ve'l-Ezvac ve'z-Zevcât min Ricâli'l-Hadîs, Recridu Esmâis-Sahâbe, Tehzîbu Fusûli İbni'd-Dehhân, en-Nihâyetü'l-Esriyye fî'l-Luğati'l-Hadîsiyye* ve diğerleri.¹⁹

2. İzzeddin İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-

¹⁷ M. Halil Çiçek, s. 128.

¹⁸ Selahaddin el-Müncid, age, 63.

¹⁹ Hayrettin ez-Zirikli, *el-A'lâm, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin*, 5. bs., Beyrut 1980, 5/272.

Şeybanî el-Cezerî (555-630/1169-1233). Tarihçi, imam ve zahit;²⁰ nesep ve edebiyat ulemasından; Cizre'de doğmuş ve büyümüştür. Çalışmalarından bazıları: *el-Kâmil fi't-Târih*, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, *Tarîhu Devleti'l-Atâbekiyye*, *Tarîhu'l-Mevsil*, *Âdâbü's-Siyâse*, *Tuhfetü'l-Acâib ve Turfatü'l-Ğerâib fi't-Târih*, *el-Câmiu'l-Kebîr fi İlmi'l-Beyân* ve diğerleri.²¹

3. Ziyaeddin İbnü'l-Esîr, Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybanî el-Cezerî (558-637/1163-1239). Edip, şâir, dilbilimci, eleştirmen. Bazı eserleri: *el-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, *el-Veş'a'l-Merkûm fi Halli'l-Manzûm*, *Divânu Terassül*, *el-Câmiü'l-Kebîr fi Sanaati'l-Manzûm*, *el-İstidrâk fi'r-Red alâ Risâleti İbn Dehhân*, *Kifâyetü't-Tâlib fi Nakdi Kelâmi's-Sâir ve'l-Kâtib*.²²

4. İsmail b. Zerrâr Ebü'l-İzz el-Cezerî (m.1153-1233). Meşhur gökbilimci. Çok sayıda mekanik icadı var. Bunlardan bazıları: Robot insan, hesap makinası, enva-i çeşit saatler, su makineleri, kilitler, vs. Kitapları, uzun süre Avrupa'daki üniversitelerin ders müfredatında yer almıştır. İcatları ve nadir buluşlarını serdettiği *Kitab fi Marifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyye* adlı bir çalışması vardır.²³

5. Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî (751-833/1350-1429). Kıraat ve hadis ilminde şöhret bulmuş bir âlimdir. İlk önce sayısız İslam beldesini ilim tahsili için, ikincisinde de ders vermek ve kıraatleri ezberletmek için dolaşmıştır. Seksenden fazla eseri vardır. Bunların bazıları: *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşera*, *Taybetü'n-Neşr*, *Tahbirü't-Teysîr fi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşera*, *ed-Dürre fi'l-Kıraati's-Selâseti'l-Mütemmîme li'l-Aşera*, *Câmiu'l-Esânid* ve diğerleri.²⁴ Bunların dışında hadis ilmi ve istihlaları, siyer, tabakat, teracim ve menakıb ilmi ile diğer ilimlerde çok sayıda eseri vardır.²⁵

6. Ebü Tahir İbrahim b. Muhammed b. Mihrân el-Fakih el-Cezerî eş-Şafiî (517-577). Amel ile ilmi bir arada yürütmüş kâmil bir insandı. Cizre'de o zamanlar şehrin âmili olan Ömer b. Muhammed el-Bezrî'den fıkıh dersi almış; Bağdad'a gitmiş ve orada hadis dinlemiş; Cizre'ye dönmüş ve burada ölünceye kadar müftülük yapmıştır.²⁶

7. Ebü'l-Kasım Ömer b. Muhammed b. İkrime b. el-Bezrî el-Cezerî el-İmam el-Fakih eş-Şafiî (ö.530). Arkasında birçok öğrenci bırakmıştır. İbnü's-Şâî'nin ashabındandı.²⁷

20 Faysal es-Sâmir, *İbnü'l-Esîr, Dârü'r-Reşid*, Bağdat 1983, s. 71, vd.

21 Kemal Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecduddin İbnü'l-Esîr Kardeşler", *Hiz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, 8-10 Mayıs 1998, s. 101-105.

22 Ziyaeddin İbnü'l-Esîr, age, s. 3, vd. Ayrıca bk. Halis Kılıç, "Ziyaeddin İbnü'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", *Hiz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, 8-10 Mayıs 1998, s. 105-110.

23 *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 5/505.

24 *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 20/551-557.

25 Ali Osman Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", *Hiz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, 8-10 Mayıs 1998, s. 111-24.

26 Yakut el-Hamevî, age, 2/138.

27 Yakut el-Hamevî, age, 2/138.

8. Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin el-Cezerî. Şairdir; Şâm, Irak ve Anadolu'yu gezmiş, Haleb'te karar kılmıştır. Sonra Hama'ya dönmüş ve orada vefat etmiştir. Onun hala mahtût durumda olan bir şiir divanı vardır.²⁸

Cizre'de yetişmiş birçok âlim daha vardır; şerî ve luğavî bütün ihtisas alanlarında seçkin eserleriyle Arap Kütüphanelerinin zenginleşmesine katkıda bulunmuş. Yine onlardan, ister geçmiş asırlarda, isterse son asırda beşerî ihtisas ilimlerinde öne çıkmış kişiler vardır.

Cizre'deki En Önemli Tarihî Eserler

Cizre, geçmişî farklı asırlara dayanan tarihi eserleriyle zengindir. Bunların başında şehri dört taraftan saran surlar gelir. Temeli siyah bazalt taşlarla atılmış ve gemi şeklinde yapılmıştır. En geniş kısmı, şehrin güneyine düşüyor. Bir kısmı ise yıkılmıştır. Üç tane kapısı vardı: Kuzey, güney ve batı. Bu üç kapı, "el-Bâbü'l-Cedîd, Bâbü'l-Cebel ve Bâbü'l-Mâ" diye adlandırılırdı.

Cizre Kalesi; şehrin kuzeyinde Dicle nehri kıyısı üzerindedir. Asuriler ve Abbasiler döneminde tadilattan geçmiştir. Genel müstemilatı, mescidi, zindanı ve askerlerin koğuşları itibarıyla mükemmeldir. Orada üç kattan oluşan köşkler vardır. Kaledeki mevcut oda sayısı 360'tır.

Burcu Belek; Cizre emiri Şeref b. Muhammed b. Hân Abdal tarafından miladî 1596 yılında inşa edilmiştir. Dicle nehri kıyısı üzerinde ve Cizre Kalesine bitişiktir.

Ulu Cami; şehrin güneyine düşmektedir. Miladî 1160 yılında Cizre emiri Bâz Şâh tarafından yaptırılmıştır. Camide çok sayıda eser vardı. Ancak caminin 1945 ve 1971 yılında geçirdiği tadilatlar nedeniyle, duvarlarında bulunan mevcut kitabelerde işaret edilen bu eserlerden, çok azı hariç, günümüzde geriye bir şey kalmamıştır.

Abdaliye Medresesi; kurucusu Abdullah b. Abdi'l-İlah Seyfeddin el-Butî'ye nispetle bu ismi almıştır. Miladî 1473 yılında inşa edilmiştir. Mescidi ve ders odaları günümüze dek ayakta durmayı başarmıştır.

Kırmızı Medrese; zamanında bir üniversite görevi görüyordu. Miladî XV. asırda Cizre emiri II. Şeref tarafından inşa edilmiştir. Mescit, hocalarla talebelerin odaları ve medresenin idarî işleri için kullanılan yapılarından oluşuyordu.

Hız Nuh Camisi; iki sene önce mükemmel bir tadilattan geçti. Cizre köprüsü, Süleymaniye Medresesi, Mecidiye Medresesi, bölgede Osmanlı devleti iktidarına muarız cemiyetlere karşı Sultan II. Abdülhamid zamanında kurulan Hamidiye alaylarına ait Hamidiye Kışlası ve diğerleri. Bütün bunlara ilaveten İslam medeniyetinin bütün asırlarını tarihlendiren mezar taşlarını anabiliriz.

Şehirdeki eserlerin çoğu kaybolmaya yüz tutunca, Cizre tarihi ve eserleri ko-

²⁸ Hayrettin ez-Zirikli, age, 2/232.

nusunda uzman olan araştırmacı Abdullah Yaşın tarafından, eserlerin yok olması ve unutulmasına mani olmak için, 1996 yılında şehirde özel bir müze kurulmuştur.²⁹ Kaybolan eserlerin başında Ulu Camideki ana kapının tokmağı geliyor. Yaklaşık yirmi sekiz yıl önce bir gece vakti çalınan tokmak, İran'daki bir cami dışında, dünyada başka bir benzeri olmayan, işlemeli, nadir eserlerdendi. Kapı tokmaklarından birinin kaybolduğu görülünce görevliler tarafından diğeri de söküldü ve çalınmasın diye Türkiye'deki meşhur müzelerin birinde koruma altına alındı.³⁰

Cizre'nin Şimdiki Durumu

1997 yılı sayımlarına göre Cizre'nin nüfusu 62.344 kişiden oluşuyor. Aşağıdaki cetvel,³¹ Cumhuriyet tarihi boyunca gerçekleşen nüfus artışını gösteriyor:

Yıl	Nüfus Sayısı
1927	5.348
1940	5.575
1950	5.425
1960	6.473
1970	11.137
1980	20.003
1990	50.023
1997	63.344
2000 *	69.591
2007 *	90.477
2008 *	94.076
2009 *	96.452
2010 *	100.478
2011 *	104.844

29 Cizre Müzesi, Arkeolojik ve etnoğrafik eserlerin bulunduğu Cizre Müzesi 1996 yılında İsmail Ebul-İz İlköğretim Okulu bünyesinde, okul müdürü Abdullah Yaşın tarafından kurulmuştur. Müzede Guti, Med, Asur, Babil, İslam İmparatorluğu, Emeve, Abbasi, Selçuklu, Azizan, Zengi, Rum, Arap ve Osmanlı dönemine ait eserler bulunmaktadır. Bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Cizre_Erişim_Tarihi: 28.02.2013 (mütercim)

30 Cizre Ulu Camii kapılarında bulunan Ebul-İz'in yaptırdığı ünlü ejder figürlerinden biri İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. Cizre Ulu Camii'nin, 13. yüzyıla tarihlenen, eşsiz bir el işçiliğine sahip ahşap kapısının tunç kapı tokmağı üzerinde iki ejder ve ortasında bir aslan başının bulunduğu bir kompozisyon görülmektedir. Ejder sivri kulaklı, badem gözlü ve kanatlıdır. Gövdeleri yılan pulu ile kaplı ve ortadan düğüm-lüdür. Birbirine dolanan kuyrukların uçları kartal başı şeklinde görünmektedir. Ejderlerin ortasında ise stilize aslan başı yer almaktadır. 1976 yılından beri Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen kapı tokmağının diğer teki 1969 yılında yerinden sökülerek çalınmıştır ve günümüzde Kopenhag David Samling Müzesi'nde sergilenmektedir. Bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Cizre_Erişim_Tarihi: 28.02.2013 (mütercim)

31 Metin Tuncel, s. 51.

* http://tr.wikipedia.org/wiki/Cizre_Erişim_Tarihi: 28.02.2013 (mütercim)

Cizre'ye bağlı 24 köy ve 50 mezra vardır. Tabloda geçtiği gibi Cizre, büyük bir şehir ve insan kaynıyor. Bitmek bilmeyen bilimsel, kültürel ve ticarî faaliyetleriyle kendini gösteriyor. Hızasında bulunan Irak ve Suriye'deki bölgelerle ulaşımı sağlayan bir halka vazifesi görüyor. Irak ve Suriye'nin ona komşu muntikalarına giden Türk ticaret malları buradan sağlanıyor. Ayrıca bu ülkelerden kaçakçılık yoluyla gelen mallar da şehre giriyor.

Cizre'de bulunan mescit ve cami sayısı, günümüzde yüzü geçiyor. Geçmişte bunların sayısı bir senenin günlerini yani 365 mescidi buluyordu. Hastalıklar, savaşlar ve doğal afetler neticesinde şehrin nüfusunda azalmalar olmuştur. Bu çerçevede şehrin, geçmiş zamanların birinde veba hastalığına maruz kaldığı ve altmış bin kişinin bu hastalıktan öldüğü anlatılmaktadır.

Günümüzde şehirde seksen ilk-orta dereceli okul ve kırk lise bulunuyor. Aynı şekilde, dengi ilçelerde bulunan bütün devlet daireleri ve hastaneler burada mevcuttur.

Halkın geçim kaynağı ticaret ve nakliedir. Kamyonlar, ticaret malı yüküyle Irak'a gider; petrol ve petrol ürünleriyle geri dönerler. Şehrin uluslararası yol üzerine bulunması hasebiyle de Türkiye'den Irak'a giden yolcuların geçişleri buradan yapılıyordu. Karayoluyla Türkiye'ye gelenler için de aynı şey geçerlidir. İkinci Körfez savaşının patlak vermesinden önce durum böyleydi. Onun için şehirde iktisadî durum son derece canlıydı.

Aslen Cizre'li olan kişiler, şehirlerinin medeniyet kaynağı, ilim ve kültür merkezi olmasına bakarak oralı olmakla iftihar ediyorlar ve kendilerine özgü lehçelerini koruyarak diğer bölge halkından ayrı durmaya çalışıyorlar. Aynı şekilde sevinç, hüznün, aile ilişkileri ve toplumsal yükümlülüklerle ilgili gelenek ve göreneklerini koruyorlar. Şehirde uyulması gereken ve gelenek halini almış bu işlerin çoğu aslında İslam kaynaklıdır. En önemlisi de bu durum, ibadetler ve özellikle İslam'ın beş temeli ekseninde halkı İslam'ın özünden sapmaya karşı korumaktadır.